

ALOMORFNI RAZVOJ – VRHOVNA POSTAVKA TEORIJE VIGOTSKOG

Jovan Mirić¹

Filozofski fakultet, Beograd

U članku se ističe da je za razumevanje razvojno-psihološke teorije L. S. Vigotskog neophodno poći od njegovih postavki o evoluciji i istoriji, naročito od postavke o čistoj smeni evolucije istorijom. Ta postavka odredila je opšti teorijski plan koji se sastoji od nekoliko opozitnih i međusobno gotovo isključivih parova rešenja, kao što su biologija-kultura, individualno-kolektivno, životinjsko-ljudsko, evolucija-istorija i sl. Takva opšta rešenja pružaju previše tesan okvir za razradu teorije ontogeneze. Polazeći od toga pokazuje se pravo značenje postavke o alomorfnom razvoju i analizira se nekoliko užih postavki sa njom povezanih. Na kraju članka daje se kritički osvrt na opšte postavke i ukazuje na ideološku dimenziju razvojno-psihološkog dela Vigotskog.

Ključne reči: evolucija, filogeneza, istorija, marksizam, učenje-razvoj.

Kulturno-istorijska teorija psihičkog razvoja Lava Semjonoviča Vigotskog, kako se najčešće naziva – a ne bi bilo pogrešno ni da se nazove kulturalističko-istorističkom – uobličena je dosta davno, između 1924. i 1934. godine, kao jedan od marksističkih pohoda u oblast psihologije. Njen autor umro je od tuberkuloze te poslednje godine, ostavivši svoje delo uveliko nedovršenim; štaviše, teorija mu je stavljena pod zabranu nedugo posle smrti na rok od skoro dvadeset godina (v. Petrovsky 1990:334). Zabranu su stavili partijski drugovi Vigotskog, koji bi i njega, po svemu sudeći, likvidirali da je još poživio (upravo te godine počinjala je velika čistka unutar boljševičkih redova). Njegovi učenici i sledbenici po isteku zabrane nastavili su da razvijaju ovu marksističku teoriju, ali će njen pun procvat na zapadnim univerzitetima uslediti još kasnije, u današnje vreme. Teško bi bilo pogoditi kako bi na taj procvat gledao njen autor, da je nekim čudom danas živ. Jer, propao je veliki istorijski poduhvat stvaranja komunističkog društva, poduhvat u

¹ Adresa autora: jmiric@verat.net

kome je i Lav Semjonovič uzeo učešća, a jedan deo toga poduhvata – njegova teorija – dobro se prima na buržoaskom Zapadu, dvostruko suprotno autorovim očekivanjima. Jer, pisao je da bi bilo "istorijsko čudo ako bi na Zapadu, na potpuno drugim filozofskim korenima, nikao i formirao se gotov sistem marksističke psihologije (Vigotski 1996, Tom 1:254). Stvarna istorija, međutim, nije samo u ovom slučaju ispostavila svoj ironični račun.

Danas se u prijemu i primeni ove teorije lako mogu uočiti brojna, često i krupna, pogrešna razumevanja. Njima je, doduše, svojski doprineo i Vigotski, i to na više načina – čestom nedorečenošću, nedisciplinovanim mišljenjem, proizvoljnostima razne vrste... Pogrešna shvatanja ove teorije uočljiva su i u našoj sredini, u kojoj je ona privukla ne mali broj razvojnih psihologa. Utoliko je preča potreba da se ta teorija verodostojno prikaže, da se prikaže ne samo onaj skup vrhovnih postavki koje je sačinjavaju, nego i način na koji su te postavke nastale, pa čak i izlagane.

Najčešće se ova marksistička teorija zahvata sa one njene strane koja se odnosi na ontogenezu, što ima i nekog opravdanja jer je ta strana najviše razrađena i najbliža dohvatu većine razvojnih psihologa. Međutim, deo nerazumevanja dolazi upravo otuda što se mentalna ontogeneza izdvaja iz konteksta opštijih postavki Vigotskog, ne samo onih koje pokrivaju istoriju, nego i onih koje pokrivaju filogenezu ljudske vrste, pa čak i onih koje se odnose na evoluciju. Jer, centralna postavka ove teorije koja se odnosi na mentalnu ontogenezu, postavka o alomorfности razvoja, ne može se tačno shvatiti ukoliko se ispuste iz vida postavke o evoluciji, filogenezi i istoriji.

U ovom radu najpre ćemo upoznati najopštije postavke koje se odnose na ovo "veliko" vreme koje se proteže od nekoliko desetina hiljada do nekoliko stotina miliona godina, zatim ćemo pomoću tih postavki precizno odrediti značenje pojma "alomorfnost", da bismo dalje videli šta postavka o alomorfности povlači u teoriji mentalne ontogeneze. Na kraju ćemo se kritički osvrnuti i na opšte postavke i na alomorfnost i na njene "izvode" u teoriji individualnog razvoja.

EVOLUCIJA ŽIVOG SVETA

Vigotski nije imao svojih originalnih zamisli o evoluciji. Štaviše, evoluciono vreme u njegovim spisima dodirnuo je tek sa nekoliko opštih rečenica, vezanih za evoluciju ponašanja koja se, sve do čoveka, odvijala paralelno sa organskim promenama (Vigotski 1996, Tom 3:23). Postavke o evoluciji ponašanja, pak, uopštene su, lišene nekog konkretnijeg sadržaja i ostaju uglavnom u okvirima tadašnjeg povezivanja marksizma i darvinizma. Ali su te postavke ipak nezaobilazne za razumevanje njegove razvojno-psihološke teorije.

Evolucija živog sveta za Lava Semjonoviča je progresivna, bar u tome smislu što od jednoćelijskih organizama pa sve do čoveka nastaju sve složenije i savršenije organske forme, odnosno vrste. Progresivno kretanje odlikuje takođe i evoluciju

ponašanja, odnosno oblike prilagođavanja sredinskim uslovima. Kvalitativno različite oblike ponašanja, odnosno prilagođavanja sredini, Vigotski vidi u celom evolucionom lancu, dakle i kod životinja i kod čoveka, ali su za čoveka specifični oblici (vezani za rad i upotrebu oruđa i znakova) toliko krupna kvalitativna novina da se može povući duboka i debela linija koja na jednoj strani ostavlja ceo životinjski svet, dok na drugoj strani stoji samo (istorijski) čovek.

Lanac ili niz počinje kvalitativnom tačkom koja se sastoji u instinktivnom ponašanju. To ponašanje je rezultat ranije evolucije i svaka jedinka nasleđuje ga od svojih predaka, nezavisno od sredinskih uslova u kojima ona dolazi na svet. Ugledajući se na I.P. Pavlova, Vigotski ovaj nivo naziva i nivoom bezuslovnih refleksa (mada se pojmovi refleksa i instinkta ne podudaraju). Shodno tome, drugi nivo označiće pojmom uslovnih refleksa, koji se uspostavlja u ontogenezi velikog broja životinjskih vrsta. U vreme stvaranja ove teorije među psiholozima je bilo opšteprihvaćeno razlikovanje ovih dvaju nivoa prilagođavanja, kao i njihov evolucioni odnos, a neslaganja su se odnosila na pitanje da li treći nivo – inteligentno ponašanje – treba izdvojiti kao kvalitativno osoben ili se on može svesti na drugi (na uslovne reflekske). Vigotski je opredeljen za prvo rešenje, po kome je nivo inteligentnog ponašanja kvalitativno viši i adaptivno nadređen drugom nivou. Pod inteligentnim ponašanjem treba razumeti ono ponašanje koje je opisao Wolfgang Keler, vršeći opite na šimpanzama, odnosno ponašanje koje su opisivali Karl Biler i drugi pri opitima sa decom.

Četvrti nivo, kojeg ovaj teoretičar nadodaje nizu, sastoji se u ponašanju čija je glavna osobenost u korišćenju znakova kao posrednih i stvorenih stimulusa-sredstava za upravljanje sopstvenim ponašanjem. Dok treći nivo – inteligentno ponašanje – dele i ljudi i životinje, četvrti nivo (koji se može označiti i principom signifikacije) svojstven je samo istorijskom čoveku.

Zanimljivo je zapaziti da Lav Semjonovič ne navodi peti nivo, onaj kojim se, po njemu, vrhuni mentalna ontogeneza. To je nivo ovladavanja sopstvenom psihičkom aktivnošću koje počiva na pounutrenju i sistemu pojmova. Ako nije po sredi prost propust, onda je jedini mogući razlog za to izostavljanje taj što ga ovaj autor nije ni smatrao kvalitativno različitim od četvrtog. Jer, ionako su oba nivoa, četvrti i peti, samo prenos interpsihičkog procesa u intrapsihički.

Postavke koje smo do sada izložili još ne dotiču pitanje objašnjenja ni biološke evolucije ni istorije, one jedino pružaju opis ili mapiranje kvalitativnih novina koje se javljaju. Zapravo, one definišu jednu razvojnu evoluciono-istorijsku skalu (v. o tome Mirić 2001:45-54) i ne dotiču probleme uzroka i mehanizama. Nagoveštaj nekog objašnjenja pojaviće se tek kada se pređe u "malo" vreme ontogeneze.

Naime, Vigotski će u tome vremenu razlikovati dva **tipa** psihičkog razvoja deteta, **naturalni i kulturni tip** (Vigotski 1996, Tom 3:108). Dok se naturalni tip razvoja najbolje može shvatiti po modelu embriogeneze – u tome smislu što je u velikoj meri nezavisan od sredine i što svaki sledeći stupanj proističe iz prethodnog, dotle se kulturni tip razvoja najbolje shvata po modelu evolucije životinja, gde se nove funkcije javljaju ne iz prethodnog stupnja nego iz "realnog sukoba organizma i sredine i živog prilagođavanja sredini". Već ovde se nazire značenje pojma alomorfnosti; osim toga, već se vidi da između naturalnog i kulturnog tipa razvoja

postoji svojevrstan diskontinuitet, kao što se vidi i premeštanje glavnih determinanti (ili činilaca) iz unutrašnjosti (tj. iz organizma ili jedinke) u spoljašnju sredinu.

FILOGENEZA LJUDSKE VRSTE

Iako već nagoveštena, postavka o alomorfnom razvoju dalje se određuje i utemeljuje u učenju o filogenezi. Navodna činjenička evidencija, koja kao osnova podupire vrhovnost postavke o alomorfnosti u celom teoretisanju o kulturnom tipu razvoja, iskazuje se tezom da je evolucija prestala stvaranjem vrste *Homo sapiens*, odnosno tezom o **smeni** evolucije istorijom (i biologije kulturom). Upravo tako: istorija i kultura smenjuju evoluciju i biologiju, dolazeći na njihovo mesto na revolucionaran način, baš kao što se revolucijom svrgava stara carska vlast i umesto nje postavlja nova, boljševička.

Naime, vrsta *Homo sapiens* nije, po Vigotskom, pretrpela nikakve anatomske ili neurofiziološke promene od svog nastanka do današnjeg dana, tako da se dete rođeno u nekoj pećini pre više od sto hiljada godina ni po čemu razvojno značajnom ne razlikuje od bebe rođene jutros u gradskom porodilištu. Na organskom nivou evolucija je sasvim začutala istoga časa kada je stvorena ljudska vrsta, da bi odmah sledećeg časa progovorila istorija. Sa one strane kapije vremena, koja razdvaja *Homo sapiens* od ostalog živog sveta, nalazi se evolucija, sa ove strane – istorija i kultura. **Kao što nema evolucije sa ove strane, tako nema ni kulture sa one.** Evolucija je, poput nekog starog boga, stvorila svoj najviši proizvod, odmah ga prepustila istoriji kao novom bogu, a sama se povukla u donji svet nesvesne materije.

Čovekova priroda je, dakle, prevashodno istorijska kategorija i determinisana je sa ove strane kapije, tako da možemo reći da je čovek rođen tek u istoriji i kulturi. Mi nismo kao mi došli kroz tu kapiju, mi smo postali mi tek pošto su se na njoj zatvorila vrata. Sa one strane ostala je životinja, dok je društveno-kulturno-istorijski, tj. "pravi čovek" (izraz Lava Semjonoviča, v. Tom 3:53) **u celini** nastao sa ove strane.

Reči Vigotskog u ovom pogledu ne ostavljaju mesta sumnji. "S jedne strane se nalazi proces biološke evolucije životinjskih vrsta koji je doveo do pojave vrste *Homo sapiens*, a sa druge je proces istorijskog razvoja kojim se prvobitni primitivni čovek pretvorio u kulturnog. Procesi, i biološkog i kulturnog razvoja ponašanja, su u filogenezi predstavljeni odvojeno, kao samostalne i **nezavisne** (podvukao JM) linije razvoja koje predstavljaju predmet odvojenih, samostalnih psiholoških disciplina" (Vigotski 1996, Tom 3:21). U ontogenezi, međutim, ova dva procesa, biološki i kulturni, nisu uzastopni, nego se odvijaju istovremeno, što ovaj marksistički teretičar naziva paradoksom mentalne ontogeneze. Za upoznavanje ove teorije nije beznačajno da se bliže ispita priroda toga paradoksa.

Teško je videti zašto bi procesi koji se odvijaju u stvarnosti predstavljali paradoks, osim ukoliko se iz nekog razloga ne očekuje drukčije. A Vigotski je zaista

očekivao drukčije, i to zato što je na procese u "malom" vremenu gledao iz perspektive "velikog" vremena, a tu ga je zateklo unekoliko neočekivano stanje stvari.

Naime, na već pomenutoj kapiji jedan trkač, Evolucija, predao je štafetnu palicu drugom trkaču, Istoriji, i tu je stao, a samo drugi trkač je dalje trčao. Paradoks mentalne ontogeneze sastoji se u tome što prvi trkač (u vidu biološkog razvoja) nije stao odmah po rođenju deteta, nije odmah predao stafetu gotovih mogućnosti za kulturno oblikovanje, nego je nastavio da trči još neko vreme sam, a zatim naporedo sa drugim trkačem kome je, po uzoru na "veliko" vreme, trebalo odmah da preda štafetu. Zar ne bi bilo prirodnije (odnosno kulturnije!) da je i u ovom "malom" vremenu prvi trkač zaustavio svoje kretanje i već na rođenju detetu podario štafetnu palicu kulturnog spasenja? Vigotski je početak kulturnog razvoja smestio pred kraj prve godine života deteta, a mnogi marksisti nisu bili zadovoljni čak ni tolikim uvažavanjem biologije u ljudskom razvoju, smatrajući da kulturnim činionicima treba priznati i raniji i veći značaj. Jer, novi bog, Istorija, preko svojih sveštenika hoće da potre sve tragove starog (o ulozi istorije kao boga u marksizmu v. Brdar 1999 i 2001). Drukčije rečeno, marksističko-darvinističke filozofske postavke skrojene za opšti evoluciono-istorijski plan diktirale su i gledanje na ontogenezu, pa je priznavanje činjenica dovelo do utiska o paradoksu. A to će reći da se u građenju teorije individualnog razvoja nije pošlo od problema, nego od unapred skrojenih rešenja. Diktat tih rešenja se nikako ne može zaobići ukoliko neko hoće da razume ovu teoriju. Na ovome mestu taj diktat nije ostavio neke krupnije negativne posledice, osim bezazlenog utiska o paradoksu. Međutim, na drugim mestima posledice su daleko od bezazlenih...

ISTORIJA I KULTURA

Iako Vigotski to nigde ne iskazuje eksplicitno, moglo bi se reći da odnos između evolucije i istorije za njega predstavlja neku vrstu gigantskog prirodnog eksperimenta, sa dva najvažnija i teorijski stalno tematizovana razvojna činioca, sa biologijom i (kulturnom) sredinom. U njegovom viđenju jedan razvojni činilac (evolutivne promene neurofizioloških svojstava) više ne donosi novine (ostaje konstantan), dok je drugi činilac (istorijsko **menjanje** oblika vladanja prirodom, društvenih odnosa i struktura, oruđa i kolektivnih sistema i sredstava opštenja) jedini "na delu". Otuda, sve što zabeležimo kao istorijski novo u psihičkom funkcionisanju pojedinca, logično, moramo pripisati **samo** ovom drugom činiocu. Upravo se nešto slično tome i kaže: da su "biološko i istorijsko formiranje svake funkcije tako oštro razgraničeni i tako očito pripadaju različitim formama evolucije da predstavljaju dva procesa **u čistom i izolovanom vidu**" (Vigotski 1996, Tom 6:46; podvukao JM).

Najkrupnija novina koja nastaje po prestanku evolucije za čoveka sastoji se u promenjenoj bazičnj strukturi ponašanja. Naime, ponašanje životinja u celini se može podvesti pod S-R princip, gde S čine prirodne, date ili nestvorene draži. S-R

veza je neposredna. Kod čoveka, međutim, u tu vezu se ubacuju znaci kao veštački stimulusi-sredstva, čime struktura ponašanja postaje trodelna (Vigotski 1996, Tom 1:82-86) a odnos prema sredini posredovan. To posredovanje oslobađa čoveka robovanja prirodi, veli Vigotski, a to znači da istorija nastavlja progresivno kretanje, preuzevši štafetu od evolucije. Drukčije rečeno, istorijski čovek postaje kadar da funkcioniše ne samo **po principu signalizacije** (kao jedinom u životinjskom svetu) nego i **po principu signifikacije** koji se sastoji u instrumentalnom korišćenju znakova (Vigotski 1996, Tom 3:63-66).

Problem prelaska sa jednog principa ponašanja na drugi, odnosno sa dvodelne strukture na trodelnu, ovaj teoretičar pokušao je da reši i na istorijskom i na ontogenetskom planu. Bilo koji plan da se uzme, treba reći da se pred svakom razvojnom naukom nalazi jedan od nesumnjivo najtežih problema: kako objasniti prelaz sa nule (potpuno nepostojanje neke kvalitativne novine) na jedinicu (nastanak novog kvaliteta makar u minimumu). U individualnom razvoju i u već odmakloj istoriji (tj. danas) problem je bar na prvi pogled znatno lakši, jer je tu odrasli koji već raspolaže svim kulturnim tekovinama (a onda se jednostavno odluči da je objašnjavanje porekla i nastanka tih tekovina izvan područja razvojne psihologije). Međutim, u objašnjenju prelaska sa evolucije na istoriju, odnosno problem prvog nastanka kulturne novine u pradaвна vremena, nesrazmerno je teži, toliko da ne izgleda mudro, čak ni danas a kamoli pre sedamdeset godina, upuštati se u njegovo rešavanje. Ipak, Vigotski se upustio u takav poduhvat, štaviše sa punom samouverenošću, otkrivajući u "slojevima" psihe savremenog čoveka ostatke davne prošlosti u vidu tzv. rudimentarnih psihičkih funkcija (Vigotski 1996, Tom 3:47-62). Nećemo se ovde bliže baviti tim njegovim rešenjem, osim koliko da kažemo da ono, naravno, nije uspeo.

Čini se vrlo zgodnim da ovaj prvi prelaz, ili ovu prvu pra-promenu, nazovemo **konstitutivnom**, ne samo zato što je nastanak trodelne strukture najveća u nizu kvalitativnih promena kako u istoriji tako i u ontogenezi, nego i zato što je ona temelj za sve druge i okvir unutar kojeg ostaju sve druge promene (tj. četvorodelna struktura neće se pojaviti).

Ostaje nam još da upoznamo odgovor na pitanje zašto u istoriji dolazi do kvalitativnih novina u kulturi. Taj odgovor je više deklarativan nego precizan i razrađen, a tek je površno usklađen sa marksizmom (naime u tome smislu što je materijalistički i ekonomistički): kulturne novine se u istoriji pojavljuju pod pritiskom materijalnih i tehničkih potreba i produkcionih odnosa (Vigotski 1972). Taj pritisak je sve stvorio – i prva kamena oruđa, i raboš, i pismo, i Lajbnicov infinitezimalni račun, i sve naučne teoprije – uključujući i teoriju Lava Semjonoviča Vigotskog! Na ovom objašnjenju nećemo se više zadržavati, iz prostog razvloga što pozivanje na potrebe, ili na pritisak potreba, zapravo i nije objašnjenje.

ALOMORFNOST RAZVOJA

Pre nego što pređemo na bliže određivanje značenja postavke o alomorfnosti i na ispitivanje posledica te postavke, potrebno je da najpre ekspliciramo glavne strukturne odnose među vrhovnim postavkama i vremenima ove teorije. Odmah na početku reći ćemo da su ti odnosi dohotomni, uvek sačinjeni od po par naspramnih kategorija.

Najpre u dimenziji vremena vidimo par **evolucija-istorija** sa međusobnim odnosom čiste smene: jedno je prestalo a drugo je počelo u istom trenutku, između ta dva "velika" vremena nema preklapanja, nema među njima, drukčije rečeno, nikakve interakcije.

Potpuno u skladu sa tim strukturnim odnosom u dimenziji determinanti stoji par **biologija-kultura** sa međusobnim odnosom isključivosti: zamišljeni "prirodni eksperiment" definisan je tako da su ova dva činioca razdvajena "u čistom i izolovanom vidu".

Ovim dvama parovima takođe odgovara treći, par **individualno-kolektivno**. Naime, u velikom vremenskom rasponu novine u evoluciji pojavljuju se usled individualnog odnosa sa sredinom, dok se kulturne novine u istoriji pojavljuju uvek kao kolektivni, odnosno društveni rezultat. Ovaj par zajedno sa prethodnim može se iskazati i u vidu sledeće dihotomije: **životinja** (kao individualno)-**čovek** (kao socijalno biće).

Najzad, u dimenziji vrednosti imamo biologiju kao nešto negativno i kulturu kao pozitivno (jer kultura omogućava izbavljenje od robovanja prirodnim dražima).

U "malom" vremenu ontogeneze strukturni raspored ostao je, uz neznatne izmene, isti kao i u "velikom".

Najveća izmena desila se u dimenziji vremena, jer ovde, kao što smo videli u paradoksu mentalne ontogeneze, postoji delimično preklapanje naturalnog i kulturnog toka razvoja.

Shodno tome, u dimenziji determinanti imamo odnos postepene smene biološkog kulturnim. Iako će se Vigotski upinjati da nas ubedi kako je reč o složenim preplitanjima jednog i drugog procesa, prave interakcije zapravo nema: čak će poneki put i on otvoreno priznavati da se ponovo radi o smeni (v. napr. Tom 3:232).

U dimenziji vrednosti opet imamo biologiju kao negativno i kulturu kao pozitivno – kulturne funkcije nazivaju se i višim, a naturalne nižim.

Što se tiče individualnog i kolektivnog, strukturni odnos u ontogenezi je isti kao i u evoluciji-istoriji, iako nam se na prvi pogled može učiniti da nije tako. Naime, korpus teorijskih postavki izabran na ovom vrhovnom nivou očigledno ne ostavlja mesto za pojedinca. Niti se tu uvažava aktivnost jedinke kao činilac razvoja, niti bilo kakvi procesi samoorganizacije ili autoregulacije. Aktivnost jedinke se eventualno može shvatiti samo kao aktivno usvajanje već gotovih kulturnih sadržaja (zbog čega neki ovu teoriju označavaju kao teoriju kulturne transmisije), a nikako

kao činilac kome bi se mogla pripisati razvojna novina. Sa druge strane, ovladavanje sopstvenim ponašanjem i mentalnim procesima, koje se pojavljuje, prema ovoj teproji, u toku ontogeneze, ne smemo shvatiti kao autoregulaciju, jer se radi samo o ovladavanju koje se unutar ličnosti odvija po istim zakonitostima kao što su one u spoljašnjem, društvenom odnosu. Najzad, sloboda koja je stečena usvajanjem znaka svodi se samo na slobodu od robovanja prirodi, i ne uključuje čak ni u nagoveštaju slobodu u društvu i kulturi. Ukratko, biološki determinizam smenjen je društvenim.

Dakle, skup vrhovnih teorijskih postavki sačinjen je od nekoliko pari jednostavnih dihotomija i već se odmah može videti da one daju previše tesan okvir za razvijanje razvojno-psihološke teorije. Kada Vigotski pređe u polje mentalne ontogeneze, skučenost polaznog okvira ispostaviće mu svoj račun koji će morati da plaća preskupo: neke probleme neće ni moći jasno i precizno da postavi (napr. problem odnosa između učenja i razvoja), takve i druge probleme neće moći da reši izuzev po cenu krupnih nedoslednosti, moraće da ostavi brojne praznine, da prećuti mnoštvo pitanja, itd.

Sada možemo da se pozabavimo postavkom o alomorfности razvoja.

Najpre treba ukazati da je značenje reči "alomorfan" samo negativno: *alo* na grčkom znači *drugi, drukčiji*, i ne vidi se odmah u odnosu prema čemu bi alomorfno (oblikovanje) bilo drukčije. Mora se drugim postavkama odrediti šta se misli pod *izomorfnim*. Naravno, Vigotski nije ostavio mesta za nagađanje šta bi to moglo biti: to je embrionalni razvoj koji, kao što smo videli, teče (1) bezmalo nezavisno od sredine i u kojem (2) svaki sledeći stupanj proističe iz prethodnog. Dakle, alomorfni razvoj bi bio drukčiji od upravo takvog, tj. njegovo pozitivno značenje bilo bi sledeće: **alomorfni razvoj se odvija pod uticajem spoljašnje sredine i teče tako da nijedan stupanj ne proističe iz prethodnog**. I ukoliko među razvojnim stupnjevima uopšte možemo da uočimo nekakav logičan redosled, on se nipošto ne sme pripisati unutrašnjim zakonomernostima razvojnog procesa, nego se mora tražiti u nečemu izvan. I reč i oruđe, isto kao i socijalni odnos, dakle sve što prema ovoj teoriji igra primarnu ulogu u razvoju, nalaze se van ličnosti (Vigotski 1996, Tom 3:114).

ŠTA SLEDI IZ POSTAVKE O ALOMORFNOSTI RAZVOJA

Izvedeci posledice koje proizlaze iz postavke o alomorfности razvoja vodićemo računa, naravno, i o svim drugim postavkama što zajedno s njom čine krov teorijske zgrade Vigotskog. Pritom ćemo se samo u osnovnim crtama pozabaviti nekim od tih posledica, birajući one najkrupnije.

Prva od njih je postavka da učenje ide ispred razvoja i da vuče razvoj (Vigotski 1977:227-262). Takvo rešenje problema odnosa između učenja i razvoja nužno sledi iz postavke o alomorfности, ali to ne znači da je taj problem moguće čak i postaviti, kamoli njegovo rešenje dokazati. Jer, prirodni tip razvoja možemo označiti pojmom **sazrevanja**, pošto mu u osnovi stoji organski proces rasta "nervnih aparata" (Vigotski 1996, Tom 3:164) i pod minimalnim je uplivom sredine, dok se kulturni

tip razvoja svodi na učenje. Sa takvim parom osnovnih pojmova moguće je postaviti samo problem odnosa između sazrevanja i učenja – za problem učenje-razvoj jednostavno nema mesta. Nije stoga uopšte čudno što će Vigotski na tome nepostojećem mestu u nedoslednostima i protivurečnostima prevazići čak sebe. Uzmimo samo jedan primer, opismenjavanje deteta, koji će to ilustrovati.

Vigotski tvrdi da pisani govor počiva na četiri funkcije, i da one nisu ni počele svoj razvoj u trenutku kada dete počinje da uči pisani govor. Te funkcije su apstrahovanje govora od sagovornika, apstrahovanje od glasovne strane, svesnost i voljnost. Međutim, isti Vigotski će samo koju stranicu dalje napisati da se unutrašnji govor pojavljuje godinu dana pre pisanog, a unutrašnji govor je već apstrahovan i od sagovornika i od zvučnosti². Na drugom mestu (Vigotski 1996, Tom 3:147) tvrdiće da je srtnje razvojni prethodnik pisanog govora (pisani govor se sastoji u crtanju glasova i reči), a u crtanju se pre pisanog govora pojavljuje i svesnost i voljnost (to ne tvrdimo mi, nego upravo Lav Semjonovič, v. Tom 4:123). Dakle, sve četiri funkcije, koje će pisani govor kao oblik učenja navodno tek razviti, postoje uveliko pre obučavanja pisanju. A to je samo jedna od mnoštva nelogičnosti koje možemo lako uočiti u tekstu ovog pisca posvećenom problemu odnosa učenje-razvoj.

Druga posledica postavke o alomorfности tiče se odnosa između kulture i razvoja pojedinca. Naime, alomorfnost isključuje mogućnost da kulturna novina proistekne iz pojedinca i njegove individualne aktivnosti. Otvoren je samo put od kulture u razvoj, i to na taj način da kultura zapravo **stvara** psihički razvoj. Vigotski se vešto čuva da ne pripiše kulturnu novinu pojedincu, pa će pisati o "geniju čovečanstva", da je istorija uvek istorija društva a ne istorija duha (Vigotski 1996, Tom 3:18-19) itd. Sistem u kome se nalaze naučni pojmovi, recimo, ne treba shvatiti kao nešto što proističe iz imanentne težnje sazajnog sistema ka samoorganizaciji; sistem naučnih pojmova je društveni kulturni proizvod – tj. kolektivni čin proistekao iz materijalnih i tehničkih potreba odraslih - pa se kao takav unosi spolja među spontane pojmove deteta (putem spoljašnje verbalne definicije). Psiha pojedinca je kroz uzraste potpuno podružljena, a svi sazajni procesi imaju samo instrumentalnu vrednost. Stoga ih ne treba ni posmatrati sa njihove istinosne strane, što uključuje i sve naučne teorije, pa i teoriju Vigotskog. Razvojni psiholog koji pred sobom ima njegovo delo (bolje rečeno: delo potpisano njegovim imenom) ne traba da ga posmatra kao naučnu teoriju koja pretenduje na neku objektivnu istinu o psihičkom razvoju, nego samo kao jedan od kulturnih proizvoda poput saobraćajnih znakova, raboša ili pravilnika o skladištenju lekova.

Sledeća posledica glasi da je asimetrična interakcija nužna za razvoj; pod time se podrazumeva interakcija deteta sa nekim ko raspolaže višim razvojnim rešenjima

² Čudno je što Vigotski za ove dve funkcije upotrebljava reč "apstrahovanje", kad se tu ne radi ni o funkcijama ni o apstrahovanju. Međutim, ako nepažljivom čitaocu promakne da uoči kako te "funkcije" već postoje, možda će mu reč "apstrahovanje" još lakše sakriti uvid da apstrahovanje od glasovnosti i od sagovornika nisu zajedno ništa drugo do – internalizacija govora. A kako bi lako bilo uočiti promašenost teze da internalizacija govora još nije ni počela da se razvija u trenutku kada počne obuka pisanju – i da baš ta obuka stvara internalizaciju.

i koji ta viša rešenja unosi u interakciju sa detetom. Kao što vidimo, i u ovoj postavci otvoren je samo put odozgo nadole, jer je idealna kulturna forma izvor razvoja (Vigotski 1996, Tom 4:280). Međutim, kada se postavka o nužnosti asimetrične interakcije logički razmotri, onda se vrlo brzo dolazi do aporije. Jer, ispada da je razvoj nužan uslov razvoja. Isto to može se i na drugi način pokazati. Naime, više razvojno dostignuće (koje je nužan uslov za razvoj učesnika u interakciji sa nižim dostignućem) moglo je, po ovoj postavci, da se stekne jedino u interakciji sa nekim ko je to isto imao pre njega, a tim putem rdave beskonačnosti dolazimo do toga da je pračovek – pa čak i njegov prethodnik – već morao da poseduje sve. U konačnom računu ispostavlja se da postavka o nužnosti asimetrične interakcije dovodi do negiranja – istorije.

Dalje, postavka o alomorfnosti dovela je logičnim putem i do postavljanja imitacije na mesto glavnog mehanizma razvoja, kao puta kojim se, kroz interakciju u zoni nerednog razvoja, preuzimaju i unose u svoj repertoar razvojno viša dostignuća. Iako Vigotski često pominje saradnju sa odraslim, saradnja je samo privlačna reč koja odvlači pažnju i kojoj, ako se uzme u svom pravom značenju, nema mesta u asimetričnom odnosu. A jedini put razvoja vodi kroz asimetričnu interakciju u zoni.

Stupnjevi kulturnog razvoja, kao što smo gore videli, prema postavci o alomorfnosti, ne mogu da proističu jedan iz drugog, a to znači da se svaki od njih mora izvesti iz promene u sredini. Pored ostalog, to znači da se transformaciona razvojna promena (ako tu uopšte ima transformacije) mora locirati izvan jedinke, u društveni odnos u kome, naravno, presudnu ulogu ima onaj drugi učesnik.

Na kraju ćemo se zadržati na još jednoj posledici postavke o alomorfnosti, a koja je više okrenuta planskom uticanju na razvoj deteta. Ta posledica se u delima sledbenika Vigotskog nalazi pod oznakom ubrzavanja razvoja, ali, kada se bolje pogleda, vidi se da je reč o ubrzanom stvaranju razvoja. Već smo naveli da skup vrhovnih postavki ove teorije nema mesta za neko samoorganizaciono ili autoregulaciono svojstvo razvoja. Dodaćemo tome da proces sazrevanja (odnosno prirodni tip razvoja) predstavlja jedinu prepreku ne samo da se kulturni razvoj ubrza, nego i prepreku da se sa razvojem radi šta se hoće. Sazrevanje je, zapravo, jedino što marksistički psiholog koji polazi od Vigotskog mora da poštuje u svojim ambicijama da stvara društvenu psihu jedinke. Istovremeno, to mu je i jedina odgovornost. I ukoliko nema granica koje postavlja sazrevanje, on može da čini šta hoće, slobodan je od poštovanja ličnosti u razvoju. Jer, ionako ličnost nema u sebi ništa izuzev onog što se spolja u nju unese ("sve u višim formama nužno je bilo spoljašnje" – tako Vigotski na svoj način iskazuje sličnu empirističku formulu po kojoj nema ništa u umu što prethodno nije bilo u čulima: Tom 3:113). Treba li reći da ovakvi teorijski stavovi lako mogu poslužiti kao pokriće za indoktrinaciju i manipulaciju?

Naveli smo nekoliko posledica postavke o alomorfnosti, što ne znači da je Vigotski u svemu ostao dosledan toj postavci, tj. da je njegova teorija lišena inkonzistencija i nedoslednosti. Naprotiv, moglo bi se pokazati da nema gotovo ni jednog pojma ili uže postavke koji nisu u nesaglasju sa nekim drugim pojmom ili postavkom. Međutim, to pokazivanje na ovom mestu moramo izostaviti.

KRITIČKI OSVRT: POREKLO TEORIJE VIGOTSKOG

U kritičkum pogledu na ovu teoriju na ovom mestu zadržaćemo se samo na jednom aspektu, tj. samo na jednoj od njenih vrhovnih postavki. To je postavka o prestanku evolucije za čoveka, odnosno scenario gigantskog "prirodnog eksperimenta". Šta stoji u osnovi te postavke – činjenice ili nešto drugo?

Odmah ćemo odgovoriti na to pitanje: postavka o prestanku evolucije za vrstu *Homo sapiens* ne oslanja se na činjenice. Drugim rečima, zamišljenom "prirodnom eksperimentu" poznate činjenice protivureče!

Naime, već nekoliko decenija postoje paleoantropološki nalazi koji nedvosmisleno govore o postojanju kulture i sa one strane kapije na kojoj se pojavio *Homo sapiens*. Pedesetih godina XX veka pronađena su primitivna oruđa pravljenja pre oko dva miliona godina (Dobžanski 1982:199-221; Tucić i Matić 2002:382). Proizvodnja, upotreba i čuvanje oruđa – dakle kultura – **daleko su stariji od naše vrste**, što znači da nema nikakvog "prirodnog eksperimenta" u "velikom" vremenu i da postavka o čistoj smeni evolucije istorijom nema nikakvog činjeničnog pokrića. Svejedno je kako će se rešavati ubuduće taksonomska pitanja predaka savremenog čoveka (da li će i koji od njih biti stavljeni u isti rod), mora se zaključiti da je kultura, odnosno veštački menjana sredina, milionima godina trajala naporedo sa evolucionim promenama anatomsko-neurofizioloških osobina. Štaviše, mora se zaključiti i to da je kultura imala udela i u evolucionim promenama, kao što su i evolucionne promene na neki način učestvovala u kulturi. U ogromnom vremenskom razdoblju biologija i kultura uzajamno sadejstvuju, i teško bi bilo braniti postavku da se ta uzajamnost ne nastavlja sve do danas (treba zapaziti da i Vigotski govori o nepostojanju bioloških promena *Homo Sapiensa* samo na osnovu kvantitativnih pokazatelja kao što je zapremina lobanje). Ako uopšte negde postoji paradoks, on bi se morao nalaziti sa obe strane kapije.

Međutim, iz ovih nalaza ne sledi da je Vigotski zapostavio ulogu kulture u psihičkom razvoju. Naprotiv, on je zapostavio (i više od toga) ulogu bioloških činilaca, kao što je previše pojednostavio interakciju jednih i drugih. Sve što je rečeno pruža snažnu podršku postavci da je u milionogodišnjem trajanju kultura bila i ostala činiocem selekcije **specifičnih** neurofizioloških predispozicija koje su pogodovale upravo upotrebi oruđa, jeziku i društvenom opštenju, promišljanju i planiranju, odlaganju zadovoljstva itd. Uzmimo za primer samo čeone režnjeve mozga. Tokom evolucije upravo se njihov udeo u ukupnoj zapremini mozga najviše povećavao. Ako, dalje, imamo u vidu da su centri za svesno i plansko delovanje smešteni u tim centralnim režnjevima, onda bi biološko-evoluciono i beurofiziološki činiooci morali da se uzimaju u obzir kada se govori o ovladavanju sopstvenim ponašanjem, a ne samo kulturni – kako sledi iz postavke o alomorfnom razvoju.

Jednostranost teorije Vigotskog, proistekla iz marksizma i njegovog prenaplašavanja istorije i sredine (malo je reći: prenaplašavanja), ogleda se, pored ostalog, i u ovakvom zapostavljanju udela **specifičnih** predispozicija za razvoj.

Izvesti **ceo** specifično čovekov psihički razvoj samo iz socijalno-kulturnih činilaca jednostavno nije moguće bez ozbiljnih ogrešenja o naučnost.

Ako postavka o prestanku evolucije u slučaju čoveka ne potiče iz činjeničke evidencije, koje je onda njeno poreklo? Na to pitanje dobićemo odgovor ako se zapitamo da li je taj prestanak trajan ili samo privremen. Odnosno, da li je evolucija prestala naprosto zato što je vremenski odsečak postojanja *Homo sapiensa* previše kratak da bi se neke krupnije promene desile, ili je taj prestanak dat jednom za svagda.

Vigotski se o tome nije direktno izjasnio, tako da direktan odgovor od njega ne možemo doznati. Ipak, imamo dovoljno razloga da tvrdimo kako je njegovim marksističkim polazištima primeren ovaj drugi odgovor – da je evolucija zauvek zaustavljena i da ju je smenila istorija društva i kulture. Jer, ne treba zaboraviti da je njegova teorija uobličena prema marksizmu kao ideološko-utopijskom projektu po kome se i istorija završava: na kraju istorije, zakonima "gvozdene nužnosti" ostvaruje se konačna forma besklasnog ljudskog društva i trajna nepomućena sreća čovekova u takvom društvu. Vigotski je živeo i stvarao kao aktivni učesnik upravo u prvoj fazi toga projekta, pripadao je avangardi koja je kao "podmazivač točka istorije" ubrzavala njegovo kretanje ka krajnjem zlatnom dobu komunizma, te kao sledbenik nije mogao a da u svoju teoriju ne ugradi taj eshatološki karakter izvornog projekta. I on je verovao da će "novo društvo stvoriti novog čoveka", da će u tome društvu "psihologija stati u centar života" i "zaista biti poslednja nauka o istorijskom periodu čovečanstva ili u predistoriji čovečanstva" (Vigotski 1996, Tom 1:336). Po diktatu te eshatološke projekcije budućnosti evolucija je morala da oslobodi prostor za delovanje istorijskih zakona trajno i bez rezerve. Pa pošto u dosadašnjoj istoriji nema evolucionih promena, neće ih pogotovo biti po okončanju i same istorije. Do toga doba postojaće samo još planski kontrolisane promene u društvu, stvaranje novih društvenih odnosa, novih kulturnih sredstava i – novog čoveka. Buduća sreća tog novog čoveka neće više biti pomućena ni (pred)istorijom, kamoli evolucijom.

Sve to još jednom otkriva snažnu ideološku komponentu u izvorima inspiracije Lava Semjonoviča Vigotskog, kao i ideološku zaodenotost njegovog razvojno-psihološkog dela. Kada ga je 1923. godine Kornilov pozvao da pređe u Moskvu, on je u novo polje razvojne psihologije umesto svetlosti poneo crvenu zastavu; za njega je gradjenje razvojno-psihološke teorije bio revolucionarni, ništa manje nego saznajni čin. Ulazeći u polje psihičkog razvoja, on je obavljao prihvaćeni "istorijski" zadatak da tamo primenjuje već gotova marksistička opšta rešenja o socijalnosti čoveka, o primatu društvenog bića, istoričnosti ljudske psihe itd. Krenuvši u osvajanje psihologije za marksizam, i ubeđen da je sam u tome za deset godina znatno napredovao, nije primetio stvarni rezultat osvajanja – ostao je zarobljen uskim ideološko-filozofskim okvirima kao prokrustovom posteljom.

LITERATURA

- Brdar M. (2001). *Praksis odiseja. Studija nastanka boljševičkog totalitarnog sistema 1917-1929*. Beograd, Službeni list SRJ.
- Brdar M. (1999). Ispitivanje smisla otvorenosti putem dekonstrukcije pojma totalitarizma. *Sociološki pregled*, **3-4**, 177-216.
- Dobžanski T. (1982). *Evolucija čovečanstva*. Beograd, Nolit.
- Mirić J. (2001). *Razvoj moralnog mišljenja*. Beograd, Kalekom i Institut za psihologiju.
- Petrovsky A. (1990). *Psychology in the Soviet Union. A Historical Outline*. Moscow, Progress Publishers.
- Tucić N. i Matić G. (2002). *O genima i ljudima. Elementi genetike i evolucije*. Beograd, Centar za primenjenu psihologiju.
- Vigotski, L.S. (1972). Istorijski razvoj ponašanja čoveka. *Psihologija*, **1-2**.
- Vigotski L.S. (1977). *Mišljenje i govor*. Beograd, Beograd.
- Vigotski L.S. (1996). *Sabrana dela*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

ABSTRACT

**ALLOMORPHIC DEVELOPMENT –
A MAJOR POSTULATE OF VYGOTSKIAN THEORY**

Jovan Mirić

The article stresses the importance of Vygotsky's postulates on evolution and history for understanding his developmental theory, focusing especially on his thesis on the clear-cut replacement of evolution by history. That thesis shaped the general theoretical plane consisting of several opposing and almost mutually exclusive pairs of solutions, such as biology – culture, individual – collective, animal – human, evolution – history etc. Such general solutions offer too narrow a framework for elaborating a theory of ontogenesis. This is the background on which the true meaning of the postulate of allomorphic development is presented, along with an analysis of several more specific related theses. The article ends with a critical review of Vygotsky's general postulates, pointing out to the ideological dimension of his developmental psychology.